

Lista przeorów karmelitów gdańskich w XVIII i XIX wieku

Streszczenie: W literaturze przedmiotu funkcjonuje kilka spisów przeorów karmelitów gdańskich stworzonych przez dawniejszych i nowszych badaczy (Schwengel, Fankidejski, Kościelak, Januszajtis). Są one jednak niekompletne. Artykuł proponuje uzupełnienie tej listy dla okresu XVIII-XIX wieku. W tym okresie konwent gdański należał do Prowincji Wielkopolskiej Najświętszego Sakramentu. Akta kapituł i definitoriów tej prowincji, dziś przechowywane w Archiwum Karmelitów w Krakowie, stanowią podstawę źródłową proponowanej tutaj analizy. Przedstawiona chronologiczna lista przeorów (oraz podprzeorów) jest uzupełniona serią ogólnych obserwacji, które charakteryzują zakonników pełniących tę funkcję, w podstawowych aspektach prozopograficznych. Poczyniono także kilka uwag o okolicznościach zmian na tym urzędzie. Postulowane są dalsze badania na bazie analizowanych akt, np. prozopograficzne, czy też obecności wspólnoty gdańskich karmelitów w lokalnych strukturach kościelnych i społeczno-ekonomicznych.

Słowa kluczowe: karmelici, Gdańsk, przeorzy, XVIII wiek, XIX wiek

The List of Prioeres of Gdańsk Carmelites in the 18th and 19th Centuries

Abstract: In the literature on the subject, there are several lists of the priors of Gdańsk Carmelites created by older and newer researchers (Schwengel, Fankidejski, Kościelak, Januszajtis). However, they are incomplete. The article proposes to supplement this list for the period of the 18th-19th centuries. During this period, the Gdańsk priory belonged to the Greater Poland Province of the Blessed Sacrament. The files of the chapters and defintors of this province, today kept in the Carmelite Archives in Krakow, constitute the source basis for the analysis proposed here. The presented list of priors (and sub-priors) is supplemented with a series of general observations that characterize the monks who performed this function in the basic prosopographic aspects. Several comments are also made about the circumstances of the changes in this office. Further research is postulated on the basis of the analysed files, e.g. prosopographic, or the presence of the Gdańsk Carmelite community in local church and socio-economic structures.

Keywords: Carmelites, Gdańsk, priors, 18th century, 19th century

Wprowadzenie

Konwent w Gdańsku należy do grupy najstarszych fundacji karmelitów trzewickowych na terenach polskich, choć początkowo przez długi czas pozostawał pod panowaniem zakonu krzyżackiego (Trajdos 1993; Kubacki 2018; Zonenberg 2018; Samól 2018). W samym mieście zawsze odgrywał rolę nie tylko religijną, ale także polityczno-społeczną. W biegu dziejów zakres wpływów tego ośrodka na miejscowe środowisko zmieniał się, a było to często uzależnione nie tylko od warunków zewnętrznych, ale także od składu osobowego wspólnoty karmelickiej. Dzieje karmelickiego konwentu gdańskiego wciąż oczekują na kompletną monografię. Rozproszone w wielu miejscach źródła i ich niekompletność czynią takie zamierzenie stosunkowo trudnym. Większość dotąd powstałych prac ma charakter fragmentaryczny albo aspektowy. Również niniejsza praca ma podobny charakter, koncentruje się ona zaledwie na przedstawieniu serii przeorów konwentu z ograniczonego okresu - XVIII i XIX wieku. Kilka obserwacji objaśnia kontekst ustanowienia niektórych przeorów i zwraca uwagę na trudniejsze momenty przekazywania władzy nad konwentem.

1. Zakres badania i źródła

Opublikowano dotąd – o ile nie mamy błędnej wiadomości – cztery zestawienia przeorów karmelitów gdańskich. Najstarsze z nich, choć opublikowane drukiem zaledwie nieco ponad sto lat temu, zostało sporządzone przez G. Schwengela w 1749 roku i oczywiście nie mogło być ono kompletne, choć przekazuje wiele cennych wiadomości (Schwengel 1749, 381-391). Drugie ukazało się w *Słowniku geograficznym* w roku 1881 i wymienia jedynie tych przeorów, o których zasłużony autor - ks. J. Fankidejski - miał jakąkolwiek wiadomość lub uznał za stosowne opublikować (Fankidejski 1881, 524-525). Grubo ponad sto lat później zestawienie jeszcze skromniejsze, co do szczegółowych wiadomości, przedstawił prof. S. Kościelak (Kościelak 2012). Dane zgromadzone przez tych autorów, ograniczone do wyliczenia nazwisk i znanych dat, powtórzył A. Januszajtis w roku 2020 (Januszajtis 2020, 128-129). Żadne z tych zestawień nie jest kompletne. Jest to oczywiście zależne od dostępnych ich autorom źródeł archiwalnych. Nie wiemy, jakie źródła znał J. Fankidejski, a zasób źródeł, na których oparł się S. Kościelak z jednej strony pozwalał objąć szerszy zakres czasowy niż zestawienie Fankidejskiego (od 1580 roku), z drugiej strony ograniczał możliwość dokładniejszego określenia sekwencji przeorów. Natomiast Januszajtis, będąc zasadniczo kompilatorem, nie dodał niczego nowego.

Było ambicją G. Kloskowskiego przybliżyć się do stworzenia listy karmelitów gdańskich. Ostatecznie jednak stworzył cenne zestawienie prawie wszystkich zakonników prowincji, które opublikował w roku 2012 (Kloskowski 2012). Nie znamy jednak pracy jego autorstwa, która byłaby poświęcona jedynie problemowi składu osobowego Karmelu gdańskiego.

Wyżej wymienieni autorzy korzystali z różnych dostępnych im źródeł, dlatego byli w stanie uporządkować tylko w pewien ograniczony sposób informacje dotyczące karmelitów gdańskich, w tym ich przeorów. Do tych opublikowanych już zestawień można dodać informacje wyselekcjonowane z jeszcze innego źródła, jak dotąd nie wykorzystanego w tym celu: z XVIII- i XIX-wiecznych akt kapituł i definityoriów prowincji wielkopolskiej, do której należał wówczas konwent gdański. Zachowały się one w kilku kopiarzach pozostałych po różnych klasztorach i są obecnie przechowywane w Archiwum Karmelitów na Piasku w Krakowie¹. Wykorzystanie tych akt wprowadza oczywiście także ograniczenie zakresu czasowego sporządzanego zestawienia: akta obejmują XVIII i XIX wiek, dlatego przedstawiona zostanie seria wiadomości o przeorach gdańskich tylko w okresie od 1700 do 1835 roku. Najobszerniejszym chronologicznie (1700-1846) i najbardziej kompletnym dla wskazanego wyżej okresu jest rękopis *Decretale provinciae strictioris observantiae* pochodzący z konwentu warszawskiego, który stanowi zasadniczą bazę źródłową (AKKr rkp 168/397) (Kolak 1997, 100). Inne analogiczne rękopisy o węższym zakresie chronologicznym stanowią bazę kontrolną i uzupełniającą².

Specyfika akt kapituł i definityoriów prowincjalnych pozwala sporządzić w miarę dokładną listę przeorów poszczególnych konwentów prowincji, w tym gdańskiego. Brak tam jednak wielu wiadomości, które pozwoliłyby odtworzyć szczegółowo historię poszczególnych konwentów. Garść informacji o różnego rodzaju darowiznach, zwłaszcza przy okazji przystępowania różnych osób do tzw. „filadelfii”, drobne (choć dość liczne) wiadomości o organizacji życia codziennego i pobożności zakonników, nieliczne fakty „kroniki” występów praktycznie wyczerpują zakres danych przekazanych w tych aktach. Najliczniejsze – i do docenienia jako źródło biograficzne – są natomiast zapisane decyzje o przydziale urzędów i funkcji oraz o składzie osobowym poszczególnych konwentów. Niestety, oprócz wskazanych danych i serii wiadomości o zmarłych zakonnikach, podawanych w analizowanych aktach od II poł. XVIII wieku, brak tam innych informacji o charakterze biograficznym i prozopograficznym. Dla dopełnienia zestawienia i poddania uzyskanych danych analizie wykorzystane zostaną informacje opublikowane przez G. Kloskowskiego w tym, co dotyczy dat urodzin i śmierci.

¹ Autor dziękuje za możliwość przeprowadzenia kwerendy karmelitom krakowskim: dawnemu przeorowi o. Zbigniewowi Czerwieniowi OCarm i rektorowi o. dr. Wiesławowi Strzeleckiemu OCarm – obecnie prowincjałowi, oraz dawnemu prowincjałowi o. Bogdanowi Megerowi OCarm. Osobne podziękowanie p. dr. Szymonowi Sułeckiemu zarządzającemu Archiwum OO. Karmelitów na Piasku.

² Są to rękopisy: AKKr rkp 170/543; rkp 171/544; rkp 172/545; rkp 173/476. (Kolak 1997, 100-101).

2. Zestawienie

Konwent karmelitów gdańskich od lat 70. XVII wieku aż do zamknięcia w 1823 roku przynależał do reformy *strictioris observantiae*, tzw. reformy z Touraine, która w Polsce miała najpierw wikariat, w 1728 roku przekształcony w osobną prowincję – Wielkopolską Prowincję Najświętszego Sakramentu (a w niektórych okresach używającą tytułu Bożego Ciała). Jednym z najbardziej zewnętrznych skutków reformy *strictioris observantiae* jest fakt stosowania przez karmelitów imienia zakonnego z tzw. predykatem, co utrudnia dziś rozpoznanie pochodzenia i związków pokrewieństwa poszczególnych zakonników. Prawodawstwo i zwyczaje praktykowane w zakonie określają procedurę doboru zakonników na poszczególne urzędy i funkcje prowincjalne i klasztorne. Logika tej procedury, wraz z wynikami poszczególnych głosowań, może – przy odpowiedniej analizie – wiele powiedzieć o poszczególnych zakonnikach, ich wzajemnych relacjach i stosunku do różnych obowiązków i miejsc.

Przeor rządzący konwentem był wybierany spośród członków gremium kapituły, która zbierała się co trzy lata. To gremium stanowił zarząd prowincji (prowincjał i czterech definitorów), przeorzy konwentów oraz tzw. socjusze wybierani na kapitułę przez wspólnoty poszczególnych konwentów. Reguła przewidywała dla przeora zasadniczo pojedynczą kadencję w tej samej wspólnotcie, istniała jednak możliwość powtórzenia wyboru. Po raz trzeci na ten sam urząd można było być wybranym za dyspensą generała zakonu. Natomiast urząd podprzeora nie był ograniczony w swej powtarzalności i zasady jego obsadzania nie były tak restrykcyjne: czasami był wybierany, a czasami ustanawiany. Sprawiało to, że dość często zdarzały się „roszady” na urządzie przeora i podprzeora. Był to swoisty sposób na zachowanie ciągłości władzy w danym konwencie, do którego uciekano się w okolicznościach poważniejszych inwestycji budowlanych lub napiętej sytuacji we wspólnotcie czy też w bezpośrednim otoczeniu konwentu (np. ciągnące się procesy sądowe). Zwrócenie uwagi na to przechodzenie z urzędu przeorskiego na podprzeorski i odwrotnie, stało się motywem decydującym o sporządzeniu zestawienia przeorów w łączności z listą podprzeorów. Zestawienie wybiega poza cezurę roku 1823 – daty przyjętej w literaturze przedmiotu jako moment kasaty konwentu karmelitów gdańskich³. Wynika to z samych akt, które dokumentują podejmowanie decyzji względem wspólnoty gdańskiej aż do roku 1835, tak jakby nadal funkcjonowała.

³ Kościelak 2015, 126-127, cytuje następującą wiadomość za rok 1828: „So ein auch der derselbst sub 3 aufgeführte Anton Wunder mit Tode abgegangen wogegen der Prior Johannes Grunau nach Polen angewardert ist. Den 26 Juni r[e]centiori? J[ahre] ist in der vorjähri gen Nachweisung sub nro 2 aufgeführte Andreas Jagermann gestorben“. W kolejnych latach od 1828 do za rok 1834 w spisach pojawia się klasztor karmelitański z określeniem „Vacat” (Kościelak 2015, 126-127.130-131.132-133.136-137.138-139.142-143.144-145). Dopiero w spisie za rok 1835 (sporządzony 9 kwietnia 1836 r.) nie pojawia się on już więcej (Kościelak 2015, 148-149).

Tabela: Przeorzy i podprzeorzy karmelitów gdańskich 1701-1835

Źródło: AKKr rkp 168/397, *Decretale provinciae strictioris observantiae*, passim⁴.

Legenda: daty podane bezpośrednio przed imionami odnoszą się do definitoriów między kapitułami. Skrót: vic. prior. [*vicarius prioris*] – oznacza wikariusza przeora, pełniącego jego funkcję, ale nie będącego nim formalnie.

Kapituła	Przeor	Podprzeor
1700	Korneliusz od św. Eufemii	brak danych
1703	Stanisław od św. Alberta	Hieronim od św. Krescencjusza
1706	Gabriel od św. Cyryla	Stanisław od św. Alberta
1709	Klemens od św. Poncjana	Ludwik od św. Spirydiona
1712	Leon od św. Teresy	Bertold od św. Michała
1715	Dionizy od św. Antoniego	Florenty od św. Teresy
1718	Gabriel od św. Cyryla	Teofil od św. Marcina
1721	Klemens od św. Poncjana (zm. 1723)	Dionizy od św. Antoniego
	1723 vic. prior. Leon od św. Teresy	
1724	Leon od św. Teresy	Grzegorz od św. Jakuba
1727	Julian od Objawienia Pańskiego	Spirydion od św. Marii Magdaleny de Pazzis
1730	Sebastian od św. Jana Ewangelisty (zm. 1731)	Julian od Objawienia Pańskiego
	1731 Jan od św. Klemensa	
1733	Florenty od św. Teresy	Jan od św. Klemensa
1736	Jan od św. Klemensa	Łukasz od św. Andrzeja
1739	Szymon od św. Antoniego (zm. 1740)	Gabriel od św. Antoniego
	1740 vic. prior. Leonard od św. Jana od Krzyża	
	1741 Cyprian od św. Gerarda	
1742	Jan od św. Władysława	Łukasz od św. Andrzeja
1745	Cherubin od św. Antoniego	Józef od św. Maryi
		1746 Marcin od św. Dydaka

⁴ Zestawienie dat dziennych kapituł i definitoriów oraz stron w rękopisie analizowanym w: Puziak 2016, 271-272.

1748	(Anastazy od św. Brokarda) Jan od św. Klemensa (zm. 1750)	Chryzostom od św. Wawrzyńca (zm. 1749)
		1749 Walenty od św. Agnieszki
	1750 vic. prior. Jan od św. Władysława	
1751	Leonard od św. Jana od Krzyża	Klemens od św. Poncjana
		1752 Antoni od św. Andrzeja Korsyna
1754	Alan od św. Gerarda (zm. 1756)	Antoni od św. Andrzeja Korsyna
	1756 vic. prior. Stefan od św. Alberta	
1757	Stefan od św. Alberta	Kapistran od św. Cypriana
1760	Klemens od św. Andrzeja	Antoni od św. Andrzeja Korsyna
1763	Bertold od św. Piotra	Antoni od św. Andrzeja Korsyna
		1764 Kapistran od św. Cypriana
1766	Augustyn od św. Antoniego	Kapistran od św. Cypriana
1769	Kryspin od św. Michała	Kapistarn od św. Cypriana
1772	Kryspin od św. Michała	Szymon od św. Norberta
		1774 Euzebiusz od św. Józefa
1775	Augustyn od św. Antoniego	Damian od św. Jakuba
1778	Kryspin od św. Michała	Damian od św. Jakuba
1781	Kryspin od św. Michała	Kwintus od św. Antoniego
		1783 Filibert od św. Marka
1784	Marcin od św. Piotra	Medard od św. Macieja
1787	Łukasz od św. Antoniego	Bazyli od św. Jana
		1788 Piotr Tomasz od św. Marcina
1790	Łukasz od św. Antoniego	Piotr Tomasz od św. Marcina
		1791 Gwalbert od św. Walentyna
1793	Aleksy od św. Antoniego	Wincenty od św. Jakuba
1796	Samuel od św. Jana (zm. 1798)	Dominik od św. Jana
	1798 Bonifacy od św. Norberta	
1799	Dominik od św. Jana	Edmund od św. Michała
	1800 Antonin od św. Jana [Elwart]	1800 Amandy od św. Macieja [Schultz]

	1801 Łukasz od św. Antoniego [Gręca/Grentz]	1801 Piotr Tomasz od św. Marcina [Mikowski]
1802	Anzelm [od św. Wojciecha] Gowiński	Ewodiusz [od św. Józefa] Rahn
1805	Łukasz [od św. Antoniego] Gręca/Grentz	Dominik [od św. Jana] Kegler
		1806 Ewodiusz [od św. Józefa] Rahn
	1807 Ewodiusz [od św. Józefa] Rahn	
1808	Ewodiusz [od św. Józefa] Rahn	Egidiusz (Idzi) [od św. Andrzeja] Zagermann
1811	Donat [od św. Jana] Grunau	Egidiusz (Idzi) [od św. Andrzeja] Zagermann
	1812 Ewodiusz [od św. Józefa] Rahn	
1814	Ewodiusz [od św. Józefa] Rahn	Egidiusz (Idzi) [od św. Andrzeja] Zagermann
1817	Donat [od św. Jana] Grunau	Egidiusz (Idzi) [od św. Andrzeja] Zagermann
1821/1822	Donat [od św. Jana] Grunau	Egidiusz (Idzi) [od św. Andrzeja] Zagermann
1824	Donat [od św. Jana] Grunau	Egidiusz (Idzi) [od św. Andrzeja] Zagermann
1827	Donat [od św. Jana] Grunau	Egidiusz (Idzi) [od św. Andrzeja] Zagermann
1828	Donat [od św. Jana] Grunau (zm. 1831)	Egidiusz (Idzi) [od św. Andrzeja] Zagerman (zm. 1828)
1832	Franciszek [od św. Wojciecha] Karwaszewski	-
1835	Franciszek [od św. Wojciecha] Karwaszewski	-

3. Uwagi o przeorach gdańskich

Z powyższego zestawienia wynika, że od 1700 roku do 1835 rządziło konwentem gdańskim łącznie 32 zakonników.

Na przestrzeni XVIII wieku, na 39 dokonanych elekcji przeora (34 regularnych - w trakcie kapituły i 5 dodatkowych na definitoriach lub z ustanowienia prowincjała), wybierano 28 zakonników. W XIX wieku w 15 elekcjach (11 – na kapitułach i 3 na definitoriach oraz jedna z innego trybu ustanowienia), wybrano 7 zakonników, w tym jednego, który pełnił już ten urząd w XVIII wieku (Łukasz od św. Antoniego). Taka statystyka wskazuje oczywiście na powtarzające się reelekcje. W interesującym nas okresie dwa razy podejmowało tę funkcję siedmiu z nich (Gabriel od św. Cyryla, Klemens od św. Poncjana, Leonard od św. Jana od Krzyża, Jan od św. Władysława, Stefan od św. Alberta, Augustyn od św. Antoniego, Franciszek od św. Wojciecha Karwaszewski), dwóch – trzy razy (Leon od św. Teresy i Jan od św. Klemensa), a trzech z nich (Kryspin od św. Michała, Łukasz od św. Antoniego i Ewodiusz od św. Józefa) cztery razy. Absolutnym rekordzistą jest jednak Donat od św. Jana Grunau wybierany na ten urząd aż 6 razy. Nie zawsze były to jednak powtarzające się pełne kadencje i nie zawsze następowały one bezpośrednio po sobie. Pełne kadencje bezpośrednio po sobie następujące pełniło pięciu z nich (Kryspin od św. Michała, Łukasz od św. Antoniego Gręca/Grentz, Anzelm od św. Władysława Gowiński, Ewodiusz od św. Józefa Rahn i Donat od św. Jana Grunau). Wśród zakonników, którzy podejmowali przeorstwo w odstępie między sprawowaniem tej funkcji, absolutnym rekordzistą jest Leonard od św. Jana od Krzyża, który od zakończenia pierwszego zarządu do wyboru na kolejny czekał 10 lat.

Niepełne kadencje wynikały z trzech powodów: śmierci, rezygnacji z urzędu lub podjęcia zarządu po poprzednim przeorze. Ośmiu przeorów zmarło w trakcie sprawowania swej funkcji (Klemens od św. Poncjana, Sebastian od św. Jana Ewangelisty, Szymon od św. Antoniego, Jan od św. Klemensa, Alan od św. Gerarda, Samuel od św. Jana, Łukasz od św. Antoniego, Donat od św. Jana). Zrezygnowało z urzędu trzech przeorów (Dominik od św. Jana, Antonin od św. Jana, Donat od św. Jana). Zakonników, którzy podjęli zarząd konwentem gdańskim na dokończenie kadencji, nie zawsze ustanawiano przeorami, raczej wikariuszami przeora. Było tych zakonników łącznie dziesięciu (Leon od św. Teresy, Jan od św. Klemensa, Leonard od św. Jana od Krzyża, Cyprian od św. Gerarda, Jan od św. Władysława, Stefan od św. Alberta, Bonifacy od św. Norberta, Antonin od św. Jana, Łukasz od św. Antoniego, Ewodiusz od św. Józefa Rahn – ten ostatni dwa razy).

W momencie wyboru najstarszym był Florenty od św. Teresy (67 lat), a najmłodszym Korneliusz od św. Eufemii (31 lat). Średnia wieku w momencie wyboru to nieco powyżej 44 lat, a jeśli nie brać pod uwagę reelekcji, to średnia wieku w momencie pierwszego wyboru wynosi około 42 i pół roku. Ciekawa jest statystyka wieku ośmiu przeorów zmarłych na urzędzie, która odzwierciedla przeciętną długości życia zakonników w tym okresie:

najmłodziej zmarł – Sebastian od św. Jana Ewangelisty (37 lat), a najstarszym w momencie zgonu był Łukasz od św. Antoniego Gręca/Grentz (57 lat). Średnia wieku w momencie zgonu wynosiła prawie 49 lat. Jest to prawdopodobnie średnia długość życia wszystkich zakonników w tym okresie.

Trzeba przy tym zaznaczyć, że konwent gdański, będąc siedzibą nowicjatu i studium filozoficznego, a także z racji położenia w mieście dużym i trudnym duszpastersko, należał do placówek wiele wymagających od ich przełożonych. Stąd wybór na przeora gdańskiego był wewnątrz prowincji dużym awansem. Nie dziwi w związku z tym, że wielu wymienionych przeorów pełniło także inne odpowiedzialne funkcje w zakonie, w tym prowincjałów i definitorów. Prowincjałami lub wikariuszami prowincjała było 10 z wymienionych przeorów (Gabriel od św. Cyryla - wikariusz przed powstaniem prowincji; Jan od św. Klemensa, Jan od św. Władysława, Bertold od św. Piotra, Augustyn od św. Antoniego, Łukasz od św. Antoniego, Aleksy od św. Antoniego, Dominik od św. Jana, Ewodiusz od św. Józefa, Donat od św. Jana), z czego tylko Jan od św. Władysława przed wyborem na ten urząd, a pozostali już po zakończeniu (przynajmniej jednej) kadencji w Gdańsku⁵. Wielu (21) przeorów gdańskich przedtem lub potem pełniło ten urząd (bądź analogiczny prezydenta rezydencji lub fundacji) w innych konwentach prowincji. Jedynie 11 spośród nich nie pełniło nigdy więcej takiej funkcji (Julian od Objawienia Pańskiego, Sebastian od św. Jana Ewangelisty, Jan od św. Klemensa, Szymon od św. Antoniego, Alan od św. Gerarda, Kryspin od św. Michała, Łukasz od św. Antoniego, Samuel od św. Jana, Dominik od św. Jana, Antonin od św. Jana Elwart, Donat od św. Jana). Trzeba jednak zaznaczyć, że są w tej liczbie zakonnicy, którzy byli prowincjałami lub definitorami albo pełnili inne odpowiedzialne funkcje i urzędy. Sam więc fakt, że oprócz przeoratu gdańskiego nie powierzono im nigdy więcej analogicznej funkcji, nie oznacza braku zaufania do nich. Wśród tych zakonników są też ci, którzy zmarli na urzędzie (i to stosunkowo młodo), co oczywiście wykluczało dalszą karierę. Wyjątkowym przykładem jest Donat od św. Jana, który za dyspensą generała pełnił urząd przeora gdańskiego łącznie z funkcją prowincjała.

Z zestawienia wynika również, że 7 przeorów było podprzeorami w Gdańsku (Dionizy od św. Antoniego, Florenty od św. Teresy, Jan od św. Klemensa, Stanisław od św. Alberta, Julian od Objawienia Pańskiego, Dominik od św. Jana Kegler, Ewodiusz od św. Józefa Rahn)⁶, a wielu z nich było branych pod uwagę jako kandydaci w przeprowadzanych wyborach. Może to wskazywać na fakt, że zwracano uwagę na pewne „zadomowienie” we wspólnocie. Dodajmy, że wielu przeorów było najpierw wybranych przez wspólnotę na socjusza na kapitułę wyborczą, był to rodzaj oddolnego wskazania na zakonników cieszących się autorytetem wśród współbraci, a dopiero potem zostawali przeorami.

⁵ Puziak 2017. Natomiast B. Panek, oprócz kilku wikariuszy prowincjała dla wikariatu *strictioris observantiae* (a później prowincji wielkopolskiej), do której należał Gdańsk, nie podaje interesujących nas wiadomości (Panek 1997, 43-83).

⁶ Wymieniony w spisie przy roku 1752 Klemens od św. Poncjana nie jest oczywiście tożsamy z imiennikiem przeorem zmarłym w roku 1723.

Sytuacja prowincji wielkopolskiej karmelitów w wieku XVIII mimo różnych perypetii związanych z jej powstaniem, czyli funkcjonowaniem wikariatu prowincjalnego dla *strictioris observantiae* przed rokiem 1728, była stabilna i cieszyła się swobodą obsadzania urzędów i stanowisk zakonnych. Sytuacja pogarszała się już co prawda po pierwszym zaborze, a zmieniła się ewidentnie i dramatycznie dopiero od przełomu XVIII i XIX wieku, czyli w ostatnich dziesięcioleciach istnienia konwentu gdańskiego, który został oficjalnie zamknięty przez władze pruskie w 1823 roku, a wspólnota pozostawiona do wymarcia. Kolejne zabory i powstania oraz wojny napoleońskie, administracyjny kryzys zakonu karmelitańskiego w ogóle, a także polityka zaborczy pruskiego wobec zakonów (ograniczenia rządowe przy przyjmowaniu nowicjuszy w ostatnich dziesięcioleciach XVIII wieku, trudności przy przenoszeniu zakonników do konwentów poza granice królestwa pruskiego, a w końcu – już w XIX wieku – poddanie zakonów przez Stolicę Apostolską, na życzenie zaborców, władzy lokalnych ordynariuszy), sprawiły, że między 1800 a 1835 rokiem zebrania kapituł i definitoriów nie odbywały się regularnie, a drastyczny spadek liczebności nie pozwalał na dobrą obsadę urzędów. Dlatego właśnie przez ostatnie niecałe ćwierć wieku formalnego istnienia klasztoru (do 1823) było w Gdańsku zaledwie 5 przeorów, a wliczając nieformalną wspólnotę, która dalej tam pozostawała i do 1835 roku była wymieniana w aktach zakonnych, to otrzymujemy liczbę 6 przeorów. Dwóch z nich (Ewodiusz od św. Józefa Rahn i Donat od św. Jana Grunau) rządziło na zmianę ponad ćwierć wieku. Tylko jeden przeor – już tylko w sposób „formalny” – następuje po nich i zamyka funkcjonowanie wspólnoty: Franciszek od św. Wojciecha Karwaszewski. Definitorium z roku 1837, ani kapituła z 1841 roku, nie wymieniają już wspólnoty gdańskiej.

Interesującymi są trzy konkretne przypadki przejścia odpowiedzialności za wspólnotę karmelitów gdańskich przez wikariuszy przeora (*vicarius prioris*) lub przeorów ustanawianych na czas dokończenia kadencji. Są to: sytuacja związana ze śmiercią Szymona od św. Antoniego w 1740 roku, kadencja lat 1748-1751 ze śmiercią Jana od św. Klemensa w roku 1750, oraz sytuacja w latach 1799-1802 po rezygnacjach Dominika od św. Jana i Antonina od św. Jana.

Kapituła w roku 1739 ustanowiła przeorem gdańskim Szymona od św. Antoniego (Kłoskowski 2012, 242; Kościelak 2012, 149; Fankidejski 1881, 524; Puziak 2018a; Puziak 2018b). Można powiedzieć, że „przyplacił życiem” swój urząd. Musiał rozwiązać konflikt, jaki wywiązał się na tle narodowościowym między dwoma bractwami działającymi przy kościele karmelitańskim: świętej Anny i Szkaplerznym. Bractwo św. Anny zdominowane przez ludność niemiecką, a przynajmniej niemieckojęzyczną, dość szeroko interpretowało nadane mu przywileje i ze swymi roszczeniami weszło w konflikt z Bractwem Szkaplerznym, które było zdominowane przez ludność polską (polskojęzyczną). Prawdopodobnie napięcia wywołane tym konfliktem (i publicznym zgorszeniem) doprowadziły Szymona do zapaści zdrowotnej, prawdopodobnie sercowej. Ostatecznie jego sprawa trafiła na obrady

definitorium w dniach 13-14 maja 1740 roku, które podjęło decyzje mające rozwiązać konflikt. Wezwano oba bractwa do posłuszeństwa wyznaczonym promotorom zakonnym pod groźbą kary usunięcia z nich. Ustalono precedencję bractw w procesjach, język i godziny egzort dla bractw, a także język śpiewów w określonych funkcjach liturgicznych (zwłaszcza procesjach). Oprócz tego definitorium postanowiło wyznaczyć „wikariusza przeora” na czas choroby przeora. Nie określiło go jednak imiennie, a jedynie wskazało, że prowincjał Jan od św. Władysława, wyznaczy go wg swego uznania. Został nim Leonard od św. Jana od Krzyża, ówczesny definitor IV (którego kapituła w 1739 wyznaczyła do Warszawy na lektora teologii). Ponieważ Szymon od św. Antoniego zmarł w święto Matki Bożej Szkaplerznej w 1740 roku, a reguła zakazywała definitorium łączyć tę funkcję z urzędem przeorskim, dlatego definitorium w 1741 roku podjęło wybory nowego przeora, którym został Cyprian od św. Gerarda. Jednocześnie zaznaczono, że gdyby Cyprian nie przybył do Gdańska, nadal *ad interim* wikariuszem przeora będzie Leonard. Co ciekawe, elekcja odbyła się w dwóch turach: pierwsza nie została rozstrzygnięta z braku odpowiedniej proporcji głosów (Cyprian nie uzyskał więcej niż wymaganej konstytucjami połowy), a jednym z kandydatów był Klemens od św. Poncjana – dawny przeor gdański, wówczas przebywający w Gdańsku jako kaznodzieja polski i promotor bractw: Szkaplerznego i św. Józefa, który zresztą odpadł z dalszego głosowania. Dopiero druga tura wyborów przyniosła rozstrzygnięcie na korzyść Cypriana od św. Gerarda, stosunkiem głosów 4 : 2 (dwa otrzymał Bernard od Wniebowzięcia NMP).

Wybory przeora gdańskiego na kapitule w 1748 roku również były bardzo trudne. Wybrano go dopiero na ósmej i przedostatniej sesji kapituły, po serii rezygnacji różnych wybieranych zakonników. Wybrano Anastazego od św. Brokarda⁷ z zaznaczeniem, że jeśli nie przybędzie on objąć urzędu, to obejmie go dawny przeor i prowincjał z ważnej na Pomorzu i Warmii rodziny Kunigków: Jan od św. Klemensa, jak zresztą ostatecznie się stało⁸. Jednakże Jan od św. Klemensa zmarł przed końcem kadencji – 25 września 1750 roku. Ponieważ był to rok kapituły generalnej, dlatego owego roku nie było definitorium (zresztą odbywało się ono zwykle w okresie kwiecień-czerwiec), dlatego nie ma w aktach prowincjalnych śladu ustanowienia w trybie wyborczym kogoś innego na ten urząd. Akta kapituły z 1751 roku podają jednakże, że przybył na nią z Gdańska w charakterze wikariusza przeora gdańskiego Jan od św. Władysława, były prowincjał, bliski osobisty współpracownik Jana od św. Klemensa, pochodzący z innej wpływowej rodziny Wolskich. Wynika z tego, że prowincjał ustanowił go w innym trybie niż wyborczy podczas definitorium.

Kapituła w roku 1799 ustanowiła przeorem w Gdańsku Dominika od św. Jana (czyli Jana Keglera), który jednak już w roku następnym zrezygnował z tej funkcji. Nie jest znany powód jego rezygnacji, a jego samego ustanowiono prokuratorem w Warszawie, gdzie

⁷ Był to jeden z wybijających się zakonników prowincji (Kłoskowski 2012, 164; Krajewski 2002, 58).

⁸ Być może z pewnym okresem zwłoki, bowiem Schwengel podaje, że objął on urząd w 1749 [z oczywistą „literówką”: 1649] (Schwengel 1749, 391).

pracował do 1803 roku. Po rezygnacji Dominika od św. Jana, na definitorium w 1800 roku został ustanowiony przeorem gdańskim Antonin (Antoni) od św. Jana (czyli Jan Elwart) (Kłoskowski 2012, 168; Zawadzki 2009, 59). Wkrótce jednak i on zrezygnował z tej funkcji, co więcej sekularyzował się przechodząc z zakonu do kleru diecezjalnego i – z dniem 30 listopada 1801 – jest notowany jako komendariusz w Dzierzgoniu (gdzie proboszczem był jego chorujący brat Michał). Po jego odejściu został ustanowiony przeorem gdańskim Łukasz od św. Antoniego Gręca/Grentz, już uprzednio przeor w latach 1787-1793, a od roku 1799 przebywający w Gdańsku jako kustosz prowincji i opiekun studiów. Łukasz od św. Antoniego pochodził z pomorskiej rodziny Grentz lub Gręca, która wydała więcej powołań duchownych, w tym do karmelitów (Kłoskowski 2012, 220; Puziak 2017, 189; Borkowska 2004, 326; Nowicki 2003, 77-80). Jego braćmi byli inni dwaj karmelici: Bonifacy od św. Norberta, także przeor gdański, oraz Eugeniusz od św. Mikołaja, wielokrotny podprzeor kcyński i definitor.

Zakończenie

Lista przeorów karmelitów gdańskich z XVIII i XIX wieku dla ewentualnych badaczy karmelitańskiej Wielkopolskiej Prowincji Najświętszego Sakramentu jest podręcznym narzędziem choćby dla prześledzenia dynamiki karier poszczególnych zakonników.

Analiza listy przeorów konwentu gdańskiego wskazuje pośrednio na świadomość, jaką sami karmelici posiadli, specyficznego uwarunkowania duszpasterskiego królewskiego miasta Gdańska. Stąd dobór przeorów spośród zakonników o większych zdolnościach organizacyjnych i większych możliwościach intelektualnych. Być może pełniej ten aspekt mogłyby ukazać możliwe do stworzenia na bazie analizowanych tu akt, „szkice” biograficzne poszczególnych przeorów uwzględniające rozwój ich karier. Interesującym byłoby skorelować zwłaszcza listę osiemnastowiecznych przeorów gdańskich z innymi informacjami zawartymi w aktach kapituł i definitoriów, jak np. o tzw. „filadelfiach” zawieranych z miejscowymi elitami społecznymi, czy też o zapisach testamentalnych i donacjach. Mogłoby to rzucić wiele cennego światła na budowane przez konwent karmelitów relacje z miejscowym środowiskiem, nie tylko zresztą w aspekcie ekonomicznym. Natomiast lista przeorów po 1800 roku rzuca ciekawe światło na rzeczywistość - do zweryfikowania - aktywną obecność karmelitów w kościelnym środowisku gdańskim pod zaborem pruskim w I poł. XIX wieku.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku (AKKr)
AKKr rkp 168/397 – *Decretale provinciae strictioris observantiae*.
AKKr rkp 170/543 – *Liber decretalis...* 1742-1769.
AKKr rkp 171/544 – *Liber decretalis...* 1769-1864.
AKKr rkp 172/545 – *Liber decretalis...* 1797-1862.
AKKr rkp 173/476 – *Protokoły kapituł prowincjalnych i posiedzeń definitoriów prowincji*.
Schwengel 1749 - *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae. Apparatus pauper subsidia literaria poscens a viris bonis et doctis collectus an interim a Georgius Schwengel Cartustiae Priore 1749*, opr. B. Czapla, *Fontes*, t. 16-19, Toruń 1912-1915, s. 381-391.

Pozostała literatura

- Borkowska, M. 2004, *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*, t. 1: Polska Zachodnia i Północna, Warszawa: Wyd. DiG.
- Januszajtis, A. 2020, *Kościół Świętego Józefa w Gdańsku. Dzieje i zabytki*. Gdańsk: Marpress.
- Fankidejski, J. 1881, Ki. F. [Jakub Fankidejski], Gdańsk. W: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, Warszawa: nakładem Władysława Walewskiego, 524-525.
- Kloskowski, G. 2012, Karmelici trzewiczkowi prowincji wielkopolskiej XVII-XIX wieku, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* t. 98, 149-271.
- Kolak, W. 1997, *Katalog Archiwum klasztoru oo. Karmelitów w Krakowie „na Piasku” 1398-1945 (1988)*, Kraków: Zakon oo. Karmelitów.
- Kościelak, S. 2012, *Katolicy w protestanckim Gdańsku od drugiej połowy XVI wieku do końca XVIII wieku*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kościelak, S. 2015, *Obsady klasztorów gdańskich w raportach personalnych z lat 1817-1835*. W: *Źródła i materiały do badań nad kasatami klasztorów z obszaru Pomorza Nadwiślańskiego i ziemi chełmińskiej (XIX i XX w.)*, t. 1, P. Oliński – W. Rozynkowski (red.), Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 71-151.
- Kościelak, S. 2016, *Azyl kościelny w protestanckim Gdańsku w świetle incydentu z 1700 roku, opisanego w diariuszu syndyka miejskiego, Johanna Ernesta von der Linde*, *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 19, 109-125.
- Krajewski, M. 2002, *Anastazy*. W: *Dobrzyński Słownik Biograficzny. Ludzie europejskiego regionu*, Wrocław: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, 58.
- Kubacki, R. 2018, *Zakony mendykanckie w Prusach krzyżackich i królewskich od XIII do połowy XVI wieku*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Nowicki, T. 2003, *Słownik biograficzny rządców parafii Archidiaconatu Pomorskiego w XVIII wieku*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Panek, B. 1997, *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397-1997)*, *Saeculum Christianum* 4, nr 2, 43-83.
- Puziak, M. 2018a, *O wielkopolskich kazaniach ojca Szymona od św. Antoniego, karmelity. Przyczynek do historii kaznodziejstwa w Wielkopolsce czasów saskich*, *Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski* 13, 27-49.

- Puziak, M. 2016, Przeorzy karmelitańskiego konwentu w Bydgoszczy w latach 1728-1816 w świetle akt kapituł prowincjalnych, *Studia Bydgoskie* 10, 267-294.
- Puziak, M. 2018b, Szymon od św. Antoniego – karmelitański kaznodzieja Bydgoszczy i okolicy w czasach saskich, *Materiały do dziejów kultury i sztuki Bydgoszczy i regionu*, z. 19, s. 23-42.
- Puziak, M. 2017, Uwagi o prowincjałach karmelitańskiej Wielkopolskiej Prowincji Najświętszego Sakramentu w XVIII w., *Studia Bydgoskie* 11, 165-194.
- Samól, P. 2018, Młode Miasto Gdańsk (1380-1455) i jego patrymonium. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Trajdos, M. 1993, U zarania karmelitów w Polsce, Warszawa: Instytut Historii PAN.
- Zawadzki, W. 2009, Duchowieństwo katolickie oficjalatu pomezkańskiego w latach 1525-1821. Studium prozopograficzne. Elbląg: Studio Poligrafii Komputerowej SQL.
- Zonenberg, S. 2018, Stosunki krzyżacko-mendykankie w Prusach do 1466 roku. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.